

יוסי מדובקה

שיטת רש"י במלאכה שאינה צריכה לגופה

המשנה בדף צג ע"ב אומרת:

המוציא את המת במיטה - חייב. וכן כזית מן המת, וכזית מן הנבלה וכעדשה מן השרץ חייב. ור' שמעון פוטר.

זהו המקור למחלוקת ר"ש ור"י (-ת"ק), האם פטור במשאצ"ג או חייב. ההסבר הרווח למונח משאצ"ג הוא כשיטת תוס', דהיינו: מלאכה עם שתי מגמות, שעל מנת להתחייב צריך לעשותה לצורך מסויים, אך האדם עושה זאת לצורך אחר. הפטור נובע ממחשבת האדם בעת המלאכה, דהיינו האדם לא כיוון במחשבתו למגמה שגורמת למעשה להיות מעשה אסור. הצורך שבו מתחייבים הוא הצורך שהיה במשכן (תוס' צד ע"א) או הצורך הרגיל של המלאכה (תוס' בחגיגה, ו ע"ב). כהסבר זה סוברים בפשיטות רוב האחרונים, וכן מביא בשש"כ ח"ג. אך מצאנו בראשונים הסברים נוספים למשאצ"ג, ואנו נדון בבירור שיטת רש"י.

*

רש"י ב-צג ע"ב (ר"ה זור' שמעון) מסביר מדוע הוצאת מת מן הבית נחשבת משאצ"ג:

כל מלאכה שאינה צריכה אלא לסלקה מעליו הוי משאצ"ג, דברצונו לא באה לו, ולא היה צריך לה. הלכך לאו מלאכת מחשבת היא, ור' שמעון פוטר.

לכן רבים מבינים ששיטת רש"י היא מלאכה שלא רוצה בה האדם, אלא היה מעוניין שלא יצטרך לעשותה, והפטור נובע מרצון חלש מידי בביצוע המלאכה, ע"מ להתחייב יש צורך ברצון חיובי ולא מספיק רצון שלילי. אך הסבר זה קשה, כפי שאכן מקשים הראשונים (תוס', רשב"א ועוד), שהרי כל מלאכה האדם לא היה רוצה שתבוא, והיה מעדיף בלעדדיה: הוא היה מעדיף שיגדלו גלוקסמאות ולא חיטים, וכן יריעה שתולעת עשתה בה חור - היה מעדיף שלא יצטרך לתקן עכשיו את היריעה וכו'. לכן מסביר תוס' את רש"י, שמשאצ"ג משמעותה - מלאכה שעכשיו הוא מסלק והורס, ואינו מתקן, דהיינו: במצב הבעייתי שנוצר אין מגמתו תיקון, אלא קלקול וסילוק הבעיה.

לפי ההסבר הזה סיבת הפטור היא כמו לפי ההסבר הקודם ברש"י, אלא שרצון חיובי או שלילי מוגדר לפי המצב הנתון כרגע. אם כרגע מגמת היא לתקן (דהיינו חיובית) תוגדר המלאכה כצריכה לגופה אף שהיה האדם מעוניין לא להגיע למצב בו יצטרך אותה. לדוגמא: האדם היה מעדיף שהתולעת לא תעשה חור ביריעה ושהוא לא יצטרך לתקן אותה, אבל כרגע, לאחר שהתולעת עשתה חור ביריעה, האדם פועל מתוך רצון חיובי לתקן, ואין זה דומה לסילוק נחש ע"מ שלא יכיש, כי בנחש במצב

הנתון כרגע מגמת האדם היא שלילית - סילוק הנחש, בלא מגמת תיקון חיובית כלשהי.

ומקשה תוס' על הסבר זה ברש"י, שהרי מצאנו מלאכות שהן תיקון המצב הבעייתי שנוצר, ובכל זאת הגמרא פטרה עליהם, כגון: סותר על מנת לבנות כמו בתחילה, וכן קורע להטיל אימה. מדוע פטור? והרי מגמתו יצירה ולא הריסה! על מנת לתרץ את רש"י צריך לראות את דבריו ב-קו ע"א. שם מסביר רש"י מדוע מתוך מחלוקת ר"ש ור"י לגבי משאצ"ג נובעת מחלוקתם לגבי מקלקל בחובל ומבעיר, שר' שמעון מחייב ור"י פטור. אומר רש"י (ב"ד"ה "וברייתא ר"ש היא"), שר"ש -

דאמר משאצ"ג פטור, הילכך אין לך חובל ומבעיר שאין מקלקל, ואפילו מבעיר עצים לקדרתו מקלקל הוא אצל עצים. ומה שהוא מתקן אצל אחרים - לר"ש לא חשיב, דהא משאצ"ג היא.

לכאורה דברי רש"י לא מובנים: מדוע שהבערת העצים תיחשב משאצ"ג? והרי במצב הנתון, שאין האוכל מבושל, הוא רוצה להבעיר את העצים על-מנת לבשל את האוכל! במצב הבעייתי הוא רוצה לתקן, ואי-אפשר לומר שהיה רוצה שהעוף ייוולד מבושל!

לכן צריך לומר, שרש"י אומר כאן הגדרה נוספת למושג משאצ"ג: כאשר התיקון הינו בגוף החפץ שבו נעשית הפעולה - אזי המלאכה מוגדרת כצריכה לגופה, וכאשר התיקון נוצר בחפץ אחר ולא בחפץ שבו נעשתה הפעולה - המלאכה מוגדרת כאינה צריכה לגופה. להסבר זה, סיבת הפטור אינה נובעת ממחשבת האדם או מרצון לא שלם, אלא מהגדרה שונה של המעשה שחייבים חייבים עליו. כך תתורץ בפשיטות קושיית תוס' מסותר וקורע על-מנת להטיל אימה על אנשי ביתו, ששם אין התיקון בחפץ שבו הוא פועל ולכן הם נחשבים משאצ"ג. וכן מסביר בעה"מ (קו ע"א) את המונח משאצ"ג.

*

לכאורה הגענו למסקנה, שרש"י ישנן שתי הגדרות למונח משאצ"ג: א. ברצונו לא היתה באה לו; ב. תיקון בגוף הדבר שבו הוא פועל, וכל אחת מהן בנפרד יכולה לפטור. אך מרש"י בדף לא ע"ב נראה אחרת. במשנה, ב-כט ע"ב, אומר ר' יוסי, שהמכבה את הנר כחס על הנר פטור, חוץ מן חס על הפתילה, שחייב. הגמרא מנסה לברר כמי סובר ר' יוסי, ואומרת: "אי כר' יהודה ס"ל - אפילו בהנך נמי לחייב; ואי כר"ש ס"ל - פתילה נמי ליפטור". מסביר רש"י:

חס על הפתילה נמי אינה צריכה המלאכה לגופה, דמלאכה היינו כיבוי, וכיבוי עצמו אינו צריך לו, דאם לא הובערה מעולם הוה ניחא ליה.

רש"י מסביר כאן את ההסבר הראשון במשאצ"ג, שברצונו לא היתה באה לו. לפי זה, כאשר רש"י מסביר את ר' יהודה עליו לומר שר"י מחייב על מלאכה שברצונו לא היתה באה לו, כי לר"י זו רמת רצון מספיקה, שנחשבת מלאכת מחשבת. אבל רש"י (בד"ה "לעולם כר' יהודה ס"ל"), בדעת ר"י, אומר:

דמשום אין צריכה לגופה לא מיפטר, הואיל וצריכה לדבר אחר.

כאן עובר רש"י להסביר לפי הסוג השני של המשאצ"ג: תיקון שאינו בגוף הדבר שפועל, אלא תיקון אצל אחרים. רש"י מסביר שלר"י חייב הואיל וצריכה לדבר אחר, משום שיש תיקון בדבר אחר. וקשה: מדוע מסביר כאן רש"י הסבר אחר? לכן צריך לומר, שעיקר ההסבר לרש"י הוא תיקון שאינו בגוף הדבר אלא תיקון בדבר אחר, וההסבר של "ברצונו לא היתה באה לו" הוא רק סימן לכך שהמקרה הוא מקרה של תיקון שלא בגוף הדבר: כל מקרה שלא רוצה את המלאכה ורק מסלק מונע, אין הוא מתקן בחפץ שסילק אותו אלא תיקון בחפץ אחר. כמו בצד נחש ע"מ שלא יכישנו, כתב רש"י שהסיבה היא שברצונו לא באה לו, אך זהו גם מצב שבו אין תיקון בגוף החפץ בו נעשתה הפעולה (הנחש) אלא רק תיקון בגוף אחר (באדם שלא הוכש), וצריך לומר שרש"י כתב זאת רק בתור סימן ולא בתור סיבה. הקישור בין "ברצונו לא היתה באה לו" ל"תיקון בחפץ אחר" הינו מחוייב בעקבות הסבר תוס' למושג ברצונו לא היתה באה לו, שזה דווקא כאשר במצב הנתון כרגע המגמה היא שלילית סילוק מזיק, ורק אז שייך להגדיר שברצונו לא היתה באה לו, וממילא התיקון תמיד יהיה בחפץ אחר, כי בחפץ שבו פועל מגמתו היא שלילית.